

IDENTITA: ODVRÁCENÁ TVÁŘ PROBLÉMU *Princip „absent but implicit“ v narativní práci*

Identity: the other side of the Problem

The „absent but implicit“ principle in narrative work

Jan Hesoun

Narratio institut, Praha, CZ; e-mail: honza@narratio.cz

Psychoterapie. 15 (3), 256–261; ISSN 1802-3983

ABSTRAKT:

Předkládaná práce chce sloužit jako slovníček některých pojmů z narativní terapie. Budeme se věnovat zejména termínům uvedeným v názvu. Tj. „identita“, „problém“, „absent but implicit“ a „narativní práce“ (myšleno psychotherapeutická). Chceme vřadit obecné termíny („problém“, „identita“) do rámce narativní práce a s jejich pomocí objasnit i termíny speciální („absent but implicit“). A naopak: opsat speciální metody práce narativní psychoterapie jako pozadí k nasvícení pojetí jedněch z nejobecnějších pojmů v našem oboru.

Klíčová slova: identita; problém; narativní psychoterapie; absent but implicit; Michael White.

ABSTRACT:

The present work intends to serve as a glossary of some terms from narrative work. We will focus on the terms mentioned in the title. I.e. „identity“, „problem“, „absent but implicit“ and „narrative work“ (meaning psychotherapeutic work). We want to place the general terms („problem“, „identity“) within the framework of narrative work and use them to clarify the special terms („absent but implicit“). And

vice versa: to describe the special method of narrative psychotherapy work as a background to illuminate the notion of some of the most general terms in our field.

Keywords: identity; problém; narrative psychotherapy; absent but implicit; Michael White.

ZAŘAZENÍ DO SOUVISLOSTÍ

Narativní přístup se vyvíjí v kontextu konstruktivistických a konstrukcionistických terapií 80. let dvacátého století. Je plodem postmoderního „obratu k jazyku“ (Hubík, 1994) od strukturalistického pojetí psychoterapie hledající „jádro“, „pravou podstatu“ apod. Je založena na představě dialogické konstrukce sociální reality. Rozvíjí se zároveň spolu s jinými takto poststrukturalisticky pojímanými přístupy, jako je na řešení orientovaná terapie Stevea de Shazera a Insoo Kim Bergové, v našich krajích často prezentovanými společně pod souhrnnou nálepkou systemické terapie. Jejich přímými předchůdci jsou rozličné školy rodinné terapie, ale i hypnoterapie Miltona Ericksona. Následující odstavce poukazují na některé specifičtější aspekty tohoto přístupu.

PROBLÉM

„Mnoho lidí přicházejících do terapie věří, že problém je odrazem jejich identity nebo identity ostatních.“ (White, 2007, s. 24) Problémy vznikají jako důsledky internalizace kulturních diskurzů, metanarací, ve společnosti tradovaných a cirkulujících přesvědčení.

White se zde opírá o francouzského „historika myšlenkových systémů“, jak se sám nazýval, Michela Foucaulta. Ten popisuje současnou společnost jako společnost normalizační, ve které normalizující soudy zavádějí mechanismus sociální kontroly, kdy lidé sami poměřují sebe a ostatní s normami, které vznikají v oblastech „moci-vědění“ (profesionálních odborných diskurzích). Normalizační moc je mocná díky tomu, že ji vykonávají lidé sami na sobě. Je formující, pozitivní (ve smyslu svojí konstruktivní, konstitutivní povahy). Není třeba dohledu; lidé cenzurují sami sebe.

Jak dovozuje White, tímto způsobem se ustavují problémy, které přivádějí lidi do terapie. Problémy vznikají na základě internalizovaného přesvědčení o tom, že to, jaký jsem, to, kdo jsem, neodpovídá normě, která by měla být závazná. Problémy se pak stávají vyjádřením pravdy o mně jako o osobě. Způsoby, kterými se lidé snaží tento problém vyřešit (tj. přizpůsobit se normě tím, že „se změním, polepším“ atd.), je při opakovaném selhání přesvědčují o tom, že je to pravda – oni jsou problém, je to jejich pravá identita („vždycky jsem byl takový“, „takhle to bylo se mnou vždycky“ apod.).

S ohledem na tento postup vytvořili White s Epstonem základní metodu narativní psychoterapie, tj. externalizaci; postup, při kterém je problém objektivizován, oddělen

od člověka. Známy bonmot „Člověk není problém, problém je problém“ (White, 1989, s. 5) je toho lakonickým vyjádřením. Externalizační praxe má efekt emancipační, člověk se osvobozuje od působení problému na svůj život. Problém je v této perspektivě jedna z postav životního dramatu, která více, či méně zásadním způsobem ovlivňuje kvalitu života daného člověka, páru či rodiny. Externalizace může mít někdy podobu personifikace problému. Když si představíme svůj problém jako bytost, která má své prožívání, své úmysly a cíle, sny, naděje, silné a slabé stránky atd., může být snadnější oddělit život problému (jako samostatné bytosti) od života daného člověka.

Mohli bychom říci, že prostor narativní práce je vymezen mezi „problémem saturovanými popisy“, které jsou nesené „dominantním příběhem“, a „alternativním“ či „preferovaným“ příběhem identity.

IDENTITA

Narativní pojetí pojmu „identita“ či „self“ se vzpírá zažitějšímu individualistickému esencialistickému chápání. „Chápeme identitu jako vztahovou, distribuovanou, performativní a fluidní. Vztahová (relační) znamená, že příběhy o tom, kým jsme byli a kým můžeme být, nemohou existovat mimo vztahy s lidmi; jsou utvářeny zkušeností s ostatními a tím, jak vnímáme, že nás ostatní vidí a reagují na nás“ (Combs & Freedman, 2016, s. 213). Distribuovaná identita znamená, že pocit našeho „self“ prochází každou chvílí různými místy, ke kterým je vztažen. Jsme někdo jiný pro kolegy z práce, jsme někdo jiný s členy rodiny atd. Někdy dávají zdroje z různých míst dohromady koherentní celek, jindy vyprávějí na-

prosto rozdílné příběhy nesené rozličnými identitami. Fluidní kvalita identity odkazuje k pojetí „self“, které je spíše proces nežli stav či vlastnost, něco stabilního. Performovaná identita je spojena se vztahovostí: hrajeme pro sebe navzájem i pro sebe samé ve společném dramatu, navzájem propojeni, herci i diváci zároveň.

Toto proti-substanciální pojetí identity ukazuje, že cílem narativního procesu není nutně odhalení „pravé“ podoby self, „jádra osobnosti“ apod., ale spíše poukázání k různým možnostem výkladu, k možnostem volby, k znovuoobjevení zapomenutých „kousků já“, přenášení jejich částí mezi rozdílnými kontexty, vyprávění alternativních příběhů tam, kde doposud dominovala totalita příběhu o problému.

White (2000) se nicméně vyhraňuje proti „přerámování“, které může vyústit v novou, byť „dobrou“, „totalizaci“, která by mohla pocházet z přerámování jako revize historie. Jde o to zamezit jednostrannému výkladu zkušenosti, vyprávění jediného životního příběhu. Jde nám o aktivní možnosti výběru. Lidská zkušenost je vždy komplexnější než jakýkoli příběh, který je možno o ní vyprávět.

„ABSENT BUT IMPLICIT“ –
VZTAH MEZI PROBLÉMEM
A IDENTITOU

Jedním ze způsobů, jak překlenout oblohou mezi problémovým a preferovaným příběhem, je právě princip „absent but implicit“. Je v řadě postupů, jak objevit tzv. „glimmers“, „sparkling moments“ čili „jiskřivé okamžiky“, momenty, které prosvítají tuhou látkou dominantního příběhu o problému jako záblesky světla na druhé straně.

Jan
Hesoun

Je psychoterapeut v pražské soukromé praxi, lektoruje a vede psychoterapeutické výcviky v systemickém přístupu (narratio institut, GI systém, ISZ Košice) a provádí týmové i individuální supervize.

White tu vychází z metody „dekonstrukce“, kterou zavádí Jacques Derrida (1976) pro analýzu textů. White nechce tvrdit, že život je „jen“ text, jak se někdy vytýká nejen poststrukturalisticky založeným psychoterapiím, jako je právě narativní přístup [chybně se například interpretuje či přímo překládá Derrida, když je jeho „il n’y a pas de hors-texte“ (Derrida, 1976, s. 159) vykládáno ve smyslu, že není nic kromě textu. Tento, svým způsobem slavný, citát by měl být ale chápán v širších souvislostech Derridova psaní jako poukaz na to, že není možné odmyslet daný text od jeho kontextu. Derrida mluví o významu pojmu jako o středu kružnice: definuje ji, ale přesto není její součástí. Význam vždy krouží kolem svého středu. Podobný kontextuální důraz vidíme i u Ludwiga Wittgensteina, když píše, že „význam nějakého slova je dán jeho použitím v jazyce“ (1998, § 43]. Přesto staví svoji vizi psychoterapie na metafoře vyprávění příběhů a jejich zkoumání

(první text narativního přístupu se dokonce původně jmenoval „Literárními prostředky k terapeutickým cílům“ (Epston & White, 1989), teprve později vyšel pod názvem „Narativními prostředky k terapeutickým cílům“ (Epston & White, 1990), což dalo jméno celému přístupu. Podobně i Bruner (1996) mluví o narativní formě jako o způsobu, kterým lidé organizují svoji zkušenost). Když tedy přichází klient do psychoterapie, vypráví příběh svého trápení, svých bojů, zvládání, nadějí. White zkoumá toto vyprávění a naslouchání analogicky s Derridovou dekonstrukcí psaných textů.

Termín „absent but implicit“ je tedy dán poukazem na to, že „každý popis je vztahový, nikoli reprezentující“ (White, 2000, s. 36); jakékoli vyjádření je dáno vztahem ke všemu ostatnímu, co vyjádřeno není. Jednotlivé vyjádření můžeme chápat jako „viditelnou stranu dvojího popisu“ (tamtéž) či vyjádření. Zjevné popisy jsou umožněny popisy, které nejsou přítomny, které jsou pozadím, okolím, opozicí nebo zkratka něčím „jiným“, „tím druhým“ apod.

A ještě specifičtější: když White v osmdesátých letech dvacátého století koncipoval svůj pohled na psychoterapii, rozvíjel nejprve „alternativní“ příběhy. Důraz zde byl na „něco jiného“, než je problém. V dalším svém vývoji ale přesedlal na koncept „preferovaných“ příběhů (Carey, et al., 2009). Rozdíl spočívá v předpokladu, že lidé sledují nějaký svůj záměr, preferenci, kterou mají spojenou s lepší verzí příběhu svého života. Pojem „alternativa“ je tedy v této souvislosti příliš volný.

Pevnější spojení preferovaného příběhu s intencemi, které mají lidé se svým životem, odpovídá jednomu důležitému aspektu narativně pojímané identity: jde o její vztah

k hodnotám, snům, přáním, závazkům, cílům. White (2007) rozvíjí rozdíl mezi interními a intencionálními stavy. Ty první směřují k identitě a self zakotvenému v rysech osobnosti, vlastnostech, esenciálních prvcích, které lze nalézt jako střed identity. Intencionální stavy jsou naproti tomu charakterizovány osobní angažovaností, tím, že lidé o něco usilují, někam směřují a rostou.

A právě toto směřování podle kompasu hodnot, věcí, za které stojí za to se postavit, které jsou pro život daného člověka důležité, je narušováno a znemožňováno působením problému. Problém brání tomu, aby člověk dokázal naplnit svoje hodnoty, řídit se idejemi a postoji, které jsou pro něj důležité. Brání mu v růstu a směřování. Ještě jinak: kdyby určitá věc nebyla pro člověka důležitá, její omezení by nepůsobilo životní problém.

Problémy jsou tedy pokřiveným a zároveň utajeným obrazem hodnot daného člověka. Existence problému nepřímo ukazuje na to, že je tu něco důležitého, o co stojí za to usilovat, něco cenného, hodnotného, čemu je znemožněno se projevit a naplnit. Toto znamení je dostatečně jasné, nicméně zároveň ukryvá podstatu hodnot. Není opozicí, protikladem v pravém slova smyslu. Teprve důkladná dekonstruktivní a externalizační práce odhaluje, „o co se hraje“. Nemůžeme se spolehnout na psychologické porozumění či logiku. Není tomu tak, že trpí-li klient „závislostí“ (na psychotropních látkách, vztazích apod.), dotčenou hodnotou, ke které by bylo dobře se vrátit, je „nezávislost“. Trpí-li „depresí“, není dotčenou hodnotou (jen a pouze) „dobrá nálada“. Byť se dá předpokládat, že když mluví klient o beznaději, pravděpodobně činí toto vyjádření na základě rozdílu se

zkušeností naděje (i kdyby měla být jen fantazijní).

V tomto smyslu nejsou hodnoty, záměry, sny či směřování přítomny v „prvním čtení“, *absentují*. Zároveň se na ně ale dá usuzovat, jsou *implikovány* přítomností problému.

V narativní praxi se metoda a princip „absent but implicit“ objevuje ve „střední hře“: v přechodové fázi, kdy se odpoutáváme od externalizace problému a zkoušíme nové vody preferovaného příběhu. Technicky se dá říci, že ústřední otázkou principu „absent but implicit“ je variace na „proč je ten problém vlastně problém?“ Čili: čemu problém brání v projevení se? Jsme pořád v reáliích problému, ale zároveň na jeho pozadí již anticipujeme svět „na druhé straně“, příběh, který má jiného hrdinu, někoho, kdo nejenže není spoután panujícím problémem, ale žije podle svých zásad a v souladu se svými cíli.

Záblesk implicitně přítomného může být opravdu velmi nepatrný, nicméně ho lze najít pečlivým „dvojím nasloucháním“ (metoda, při které slyšíme zároveň problémová vyjádření, která nám pomáhají externalizovat, demaskovat povahu problému a zároveň slyšíme i stopy preferovaných skutečností): „Už nemůžu dál“ v sobě implicitně obsahuje sdělení, že „do této chvíle mohla“ a také, že tu bylo „něco, co mohla.“

PŘÍKLAD Z PRAXE

Paní A., 53letá odborná pracovnice, bez partnerského vztahu, s historií dětského zneužívání v rodině, aktuálně s diagnostikovanou úzkostnou poruchou a depresí, léčba farmakologická a elektrokonvulzní. Terapie začala v lockdownu za pandemii COVID-19 v roce 2020 čili nemusela vychá-

zet, což jí usnadnilo spolupráci. Pojmenovává svůj problém jako „úzkost a deprese“, drží se medicínského slovníku. V čem jí úzkost a deprese nejvíce omezují? Působí jí nedůvěra k lidem a nesebedůvěra, nepustí si lidi k tělu, má pocity viny a myšlenky na hetero- a autoagresi. Zdá se, že vše je spojeno se vztahy s lidmi a k sobě. Je to něco důležitého? Ano, na jedné straně se kontaktu s lidmi obává, ale na druhé straně po něm touží. Jak si to vysvětluje, jak je možné, že to po svých zkušenostech s lidmi nevzdala? Objevuje se jednak téma vlastní síly a pak si vybavuje, jak jí dělá dobře a jak umí dobře učit studenty a jak se věnovala dětem svého bratra. Při popisu těchto zkušeností objevujeme a zkoumáme její prožívání nezátížené nedůvěrou, odporem a strachem z kontaktu atd. Vybavuje si další tělesné zkušenosti z výletu na horách, z plavání.

„Když plavu v ..., jsem tam sama, klidná hladina, kterou rozhrnuju rukama. Plavu dobře, velká důvěra, jistota, která pramení ze zkušenosti. Důvěra ve vodu jako médium. ... Důvěra, bezpečí, pocit, že teď jsem tady. Část mý mysli neutíká. Nevymejším scénáře. Momenty, který popisujeme (plavu, učím, výtvarný projekty, zaberu se do práce). Vždycky jsem měla pocit, že to jsou masky, ale možná jsem to já. Ve spojení s myšlenkou, že můžu bejt, jaká chci, tak to zapadá. Jsem tady teď já, celá a nemusím nic schovávat. Nebát se bejt sama sebou.“

„Vždycky jsem měla pocit, že ty věci z minula mám vyleptané na sítnici, ale přišla jsem na to, že to je možný od sebe oddělit.“

„Dolovala jsem ty vzpomínky, kdy ležím na koberci a poslouchám tu hezkou werichovskou pohádku. Hezký věci nejsou zasažený, potřísněný.“

V současnosti se paní A. připravuje na roli pěstounky.

PŘEKLAD

Samozřejmost, se kterou se používá termín v angličtině, v podstatě jako neologismus (podobně jako například Foucaultovo „moc/vědění“), zní česky jako neohrabaný překlad, opis: „absentující, implicitně přítomné“, „nepřítomné, implicitní“. Zároveň vzniká potíž, kterou angličtina nezná: stejný výraz lze použít pro obsah (hodnoty, na které můžeme usuzovat z přítomnosti problému), ale i pro metodu či princip jejich vytěžení.

Pro potřeby naší praxe, zejména tréninkové, hledáme vhodné výrazy. Nezřídka jsou používány anglicismy či přímo anglické výrazy (velkou radost nám naproti tomu udělal slovenský kolega, který překládal anglicky vedený seminář naší mentorky Chana Rachel Frumin z Izraele, přímé začky Michaela Whitea i Davida Epstona, když anglické „glimmers“ přeložil jako „trblietka“).

Následující návrh je v tomto stádiu spíše pokusem k rozhybání čtenářovy tvořivosti. Snad jsme přinesli dostatek materiálu k tomu, aby bylo možno smysluplně kroužit kolem neexistujícího centra významu tohoto praktického pojmu.

Za sebe navrhuje „nevyřčené mezi řádky“.

Autor článku: Bez konfliktu rolí

PRAMENY:

- Bruner, J. (1996). *The Culture of Education*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Carey M., et al. (2009). The absent but implicit: a map to support therapeutic enquiry. *Family Process*. 48 (3), 319–331.
- Combs, G., & Freedman, J. (2016). Narrative Therapy's Relational Understanding of Identity. *Family process*. 55 (2), 211–224.
- Derrida, J. (1976). *Of Grammatology*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Derrida, J. (1978). *Writing and difference*. Chicago: University of Chicago Press.
- Foucault, M. (1999) *Dějiny sexuality I. Vůle k vědění*. Praha: Herrmann & synové.
- Hubík, S. (1994) *K postmodernismu obratem k jazyku*. Boskovic: Nakladatelství a vydavatelství Albert
- White, M. (1989) *Selected Papers*. Adelaide, Australia: Dulwich Centre Publications.
- White, M., & Epston, D. (1989). *Literate means to therapeutic ends*. Adelaide, South Australia: Dulwich Centre Publications.
- White, M., & Epston, D. (1990). *Narrative means to therapeutic ends*. New York: W. W. Norton.
- White, M. (2000). Re-engaging with history: The absent but implicit. In M. White, (Ed.) *Reflections on narrative practice* (s. 35–58). Adelaide, South Australia: Dulwich Centre Publications.
- White, M. (2007). *Maps of narrative practice*. New York: W.W. Norton
- Wittgenstein, L. (1998) *Filosofická zkoumání*. Praha: Filosofia

Došel do redakce 13. 9. 2021, v revidované verzi 5. 1. 2022. K publikaci přijat 10. 1. 2022.